

ДВІ МОДЕРНОСТІ ЄВРОПИ: РЕЛІГІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ КРІЗЬ ПРИЗМУ МНОЖИННИХ МОДЕРНОСТЕЙ Ш. АЙЗЕНШТАДТА

А. В. Омельченко

Запорізький національний університет

aoto0077@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0836-0655>

Ключові слова: модерність, модернізація, Реформація, Контрреформація, цивілізаційна теорія.

У статті досліджено європейську Реформацію та Контрреформацію як альтернативні моделі модернізації крізь призму концепції множинних модерностей Ш. Айзенштадта. Автор показує, що конфесійна конкуренція XVI–XVII ст. сприяла формуванню освітніх, політичних і культурних інститутів модерної Європи. Реформаційна секуляризація знання та католицька реакція у формі Контрреформації розглядаються як взаємодоповнюючі шляхи становлення європейської модерності.

TWO MODERNITIES OF EUROPE: RELIGIOUS TRANSFORMATIONS OF THE EARLY MODERN ERA THROUGH THE LENS OF S. EISENSTADT'S THEORY OF MULTIPLE MODERNITIES

A. V. Omelchenko

Zaporizhzhia National University

Key words: modernity, modernization, Reformation, Counter-Reformation, civilizational theory.

The article *Two Modernities of Europe: Religious Transformations of the Early Modern Era through the Lens of S. Eisenstadt's Theory of Multiple Modernities* by Andriy Omelchenko analyzes the Reformation and Counter-Reformation as parallel and competing models of European modernization. Building on the theoretical framework of Shmuel N. Eisenstadt, the author questions the universalist conception of modernization as a linear process of Westernization. Instead, he interprets the European experience as an internal multiplicity of modernities, shaped by religious differentiation, institutional pluralism, and intellectual competition within the Western civilization itself.

The study combines the civilizational approach (Toynbee, Huntington) with classical sociological perspectives of Weber, Schumpeter, Habermas, and Giddens to trace how religious transformations served as catalysts for institutional rationalization and cultural innovation. The Reformation is shown as a movement that—though not originally modernizing—became a modernization mechanism when adopted by urban bourgeois milieus, leading to the secularization of education and knowledge. In contrast, the Counter-Reformation is interpreted as an alternative modernization project aimed at preserving Catholic legitimacy through administrative and educational reforms, particularly via the Jesuit school network.

The author argues that the confessional competition of the sixteenth and seventeenth centuries produced a durable «hyperpluralism» (Gregory, Taylor), fostering public discourse and the differentiation of European institutions. The emergence of print culture and pamphleteering transformed theological debate into an instrument of public persuasion, thereby expanding the early modern public sphere. Ultimately, European modernization is portrayed not as a product of consensus but as an outcome of institutionalized conflict, intellectual diversity, and the coexistence of distinct yet interdependent religious models that collectively shaped the foundations of Western modernity.

Цивілізаційний підхід, сформульований працями М. Данилевського, А. Тойнбі та С. Гантінгтона, дозволяє нам розглядати історію Європи як арену для взаємодії декількох цивілізацій – західної, православної та ісламської. Саме конфлікти та культурні взаємовпливи між ними багато в чому заклали підґрунтя сучасних політичних та соціокультурних процесів на європейському континенті. Одним з ключових питань, яке, на нашу думку, варте докладного вивчення, є питання модернізаційних трансформацій, що відбулися в межах західної цивілізації, дозволивши їй на довгий час випередити своїх «цивілізаційних сусідів-конкурентів» у політичному, економічному та технологічному розвитку.

В цьому контексті ідея множинних модерностей, висунута Ш. Айзенштадтом, дозволяє розглянути західний модернізаційний проєкт не у контексті його універсальності (як це постулюють класичні теорії модернізації), а як унікальне явище, яке створило певну загальну модель, довівши лише принципову *можливість* досягти кінцевої мети, але не обмежуючи у виборі конкретних шляхів її досягнення. Втім, використання цього підходу, на нашу думку, зовсім не передбачає відмову від пошуку певних універсальних рис, які, будучи адаптовані під умови конкретної цивілізації, дозволять виробити власний унікальний досвід модернізаційної трансформації.

Однією з таких універсальних рис є релігійна трансформація, що дозволяє адаптувати духовні та соціально-організаційні потреби аграрного суспільства під нові модернізаційні виклики. В Європі явищем, що виконало роль подібної релігійної трансформації, став широкий суспільно-релігійний рух, що увійшов в історію як Реформація.

Окрім праць Ш. Айзенштадта¹, що склали методологічну базу цієї статті, при дослідженні конфесійної амбівалентності як основи розвитку європейської модерності ми спиралися також на класичні роботи М. Вебера², Й. Шумпетера³ та Ю. Габермаса⁴, присвячені дослідженням модерного суспільства. Ці класичні теоретичні тексти задають парадигму зв'язку між релігією, економікою та суспільним

розвитком. Так, Вебер формулює тезу про взаємозв'язок між протестантською релігійною етикою (особливо кальвіністською доктриною покликання) та формуванням раціонального «духу капіталізму». Він вважав, що Реформація сприяла модернізації через дисципліну, працьовитість і раціональну організацію праці. Й. Шумпетер, на відміну від Вебера, пропонує секуляризоване, економічно-еволюційне трактування модернізації. Він пропонує динамічне бачення капіталізму як системи постійних «творчих руйнацій», у якій релігія відступає, а рушієм стає підприємницька інновація. Схожий погляд на модернізацію як процес відокремлення систем (економічної, політичної, культурної) від сакрального порядку можемо бачити і у Е. Гідденса⁵. Ч. Тіллі⁶ розглядає розвиток модерності крізь призму формування військово-фіскальних механізмів та централізацію влади.

Проблематика множинних культурно-цивілізаційних траєкторій, у яких релігія зберігає перетворювальну роль досліджується, окрім праць Ш. Айзенштадта, і у роботах Ч. Тейлора⁷, В. Х. Шмідта⁸ та Б. Грегорі [8]⁹. Зокрема, для Тейлора модерність – це не зникнення релігії, а її переосмислення в культурі індивідуальної автономії, не втрата віри, а скоріше формування нових умов для неї. В. Х. Шмідт пробує застосувати підхід Айзенштадта в процесі дослідження східноазійських моделей модерності. Спробу поєднати соціологічну традицію Вебера з культурною історією модерності здійснює Б. Грегорі, розглядаючи Реформацію як джерело «гіперплюралізму» – множинності істин і секуляризації європейського простору.

А. Петтігірі¹⁰, В. Райнхард¹¹, Е. Конте¹², К. Кушинг¹³ та Г. Юнг з М. Лещінські¹⁴ досліджують структурні,

⁵ Giddens A. *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press, 1990. 186 p.

⁶ Tilly C. *Coercion, Capital, and European States, A.D. 990–1990*. Cambridge, Mass.: Basil Blackwell, 1990.

⁷ Taylor C. *A Secular Age*. Harvard University Press, 2007.

⁸ Schmidt V. H. How Unique is East Asian Modernity? *Asian Journal of Social Science*, 2011. 39. P. 304–331.

⁹ Gregory B. S. *The Unintended Reformation: How a Religious Revolution Secularized Society*. Harvard University Press, 2012.

¹⁰ Pettegree A. *Reformation and the Culture of Persuasion*. Cambridge University Press, 2005. 237 p.

¹¹ Reinhard W. *Reformation, Counter-Reformation, and the Early Modern State a Reassessment*. *The Catholic Historical Review*, 1989. 75(3), P. 383–404.

¹² Conte E. *Legal Pluralism from History to Theory and Back: Otto von Guericke, Santi Romano, and Francesco Calasso on Medieval Institutions*. *Law and History Review*. 2023. P. 1–12.

¹³ Cushing K. G. «Papal Authority and Its Limitations». John H. Arnold (ed.), *The Oxford Handbook of Medieval Christianity*. / ed. John H. Arnold. Oxford : Oxford Academic, 2014.

¹⁴ Young G., Leszczynski M. *Revolutions: Theorists, Theory and Practice*.

¹ Eisenstadt S.N. Multiple modernities. *Daedalus*. Winter 2000. Vol. 129. No. 1. P. 1–29; Eisenstadt S.N. Transformation of Social Political, and Cultural Orders in Modernization. *American Sociological Review*, 1965. 30(5). P. 659–673. URL: <https://doi.org/10.2307/2091135>.

² Veber M. *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu*. Kyiv : Nash format, 2018. 216 s.

³ Shumpeter Y. *Kapitalizm, sotsializm ta demokraciia*. / Per. z anhl. V. Ruzhytskoho ta P. Tarashchuka. Kyiv : Osnovy, 1995. 528 s.

⁴ Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1989.

правові й політичні зміни, що супроводжували релігійні реформи XVI–XVII ст. Зокрема, для дослідження вихідних умов модернізаційних змін у Європі варто звернутися до роботи К. Кушинга, який дослідив механізми саморегуляції папської влади у пізньому середньовіччі. Е. Конте проаналізував середньовічні правові інститути як джерело плюралізму норм у ранній модерності. А. Петтіґрі розглядає розвиток раннього модерну крізь призму протестантської полеміки як інструменту формування публічної сфери.

Метою цієї статті є спроба розглянути процеси Реформації та Контрреформації як паралельні та конкуруючі моделі європейської модернізації в рамках теорії множинних модерностей Ш. Айзенштадта.

Європейська реформація позначила якісний стрибок від традиційного середньовічного порядку, з його феодальною ієрархією, схоластичною системою освіти, побудованій на елітарному доступі до знань та єдністю церкви, до модерних практик та інститутів, ґрунтованих на індивідуалізмі, політичній і соціальній автономії та масовій освіті.

Шмуель Айзенштадт у своїх працях піддав сумніву гомогенізацію модерного розвитку та гегемонізм західної моделі модернізації, що описувалася у дослідженнях класиків соціології, таких як К. Маркс, Е. Дюркгейм та М. Вебер¹⁵. В них модерність, із притаманними їй характерними рисами (секуляризація, індустріалізація, раціоналізація управління, демократизація тощо) розглядалася як універсальний і єдино можливий шлях модерного розвитку, шлях, що його мають пройти всі «відсталі» країни, приречені лише наздоганяти Захід. Таким чином модернізація ототожнювалася саме з процесом вестернізації.

Саме ця уніфікаційна схема і була поставлена під сумнів Ш. Айзенштадтом. Не заперечуючи історичний пріоритет західної моделі, і навіть розглядаючи її як точку відліку для інших, він, тим не менш, розглядав модернізацію як безперервне конституювання та відтворення множинності культурних програм¹⁶. Іншими словами, він не сприймав модерність як готовий набір точних покрокових інструкцій, розглядаючи її як відкритий процес, що у різних середовищах набуває нових конфігурацій в залежності від конкретних культурно-історичних особливостей.

Однією з основних умов успішної модернізації Айзенштадт вважає наявність у суспільстві висо-

кого рівня структурної диференціації у поєднанні з «соціальною мобілізацією» та відносно масштабною, уніфікованою та централізованою інституційною структурою¹⁷, що дозволяє оперативно вирішувати проблеми, що постійно виникають в ході модернізаційних перетворень, водночас запобігаючи одночасному руйнуванню всієї системи при трансформації окремих її частин. Результативність неєвропейських моделей модернізації, на думку Ш. Айзенштадта, залежить від поєднання базових умов з конкретними культурно-історичними особливостями кожної цивілізації. Саме це дає можливість, користуючись термінологією А. Тойнбі, дати відповідь на модернізаційний виклик, спровокований зустріччю з зовнішніми силами.

Так, Японія у процесі модернізації періоду Мейдзі створила власну унікальну модель, поєднавши західні інституції та технології із синтоїстською сакралізацією особи імператора та конфуціанськими цінностями, такими як ієрархія та субординація, увага до освіти та моральної дисципліни, наголос на гармонії й колективній відповідальності. Конфуціанство ж сприяло створенню особливої модернізаційної моделі і в Китаї. Це підтверджує тезу Айзенштадта про те, що поява нових ідеологій та інституційних моделей в рамках незахідних модернізацій відбувалося шляхом постійного відбору, переосмислення та переформулювання імпортованих із Заходу ідей¹⁸.

Якщо ж говорити про західні запозичення однозначно перейняті в процесі модернізації неєвропейськими країнами, то Айзенштадт відзначає тут насамперед західну модель національної держави з притаманними їй представницькими, правовими та адміністративними інституціями¹⁹.

Втім, теорія Айзенштадта не обмежується порівнянням Заходу з незахідними шляхами модернізації. Він показує, що множинність модерностей існує і всередині західної цивілізації: від Франції до Англії, від ліберальних до тоталітарних варіантів, від Європи до Америки. Зокрема він відділяє американську модель від європейської, наголошуючи на суттєвих відмінностях між ними²⁰.

В основі такої множинності ізраїльський соціолог бачить очевидний розрив між універсалістськими претензіями модерності (з притаманними їм загальними принципами раціональності, прогрес-

¹⁵ Eisenstadt S. N. Multiple modernities. P. 5.

¹⁶ Ibid. P. 2.

¹⁷ Eisenstadt S. N. Transformation of Social Political, and Cultural Orders in Modernization. P. 600.

¹⁸ Eisenstadt S. N. Multiple modernities. P. 15.

¹⁹ Ibid. P. 14.

²⁰ Ibid. P. 13.

су, рівності, свободи) та плюралістичними формами їх практичного втілення в різних суспільствах і навіть групах всередині однієї цивілізації. Саме це, на думку Айзенштадта, визначало політичний порядок, взаємовідносини між державою та громадянським суспільством у країнах Заходу²¹.

Безумовно, червоною ниткою крізь сучасні дослідження модернізаційних процесів проходить думка про те, що руйнування гомогенної моделі суспільства є невідворотнім для створення умов модернізаційних зрушень. Зокрема про це пише і Айзенштадт, вбачаючи ядром модерного культурного проєкту автономію людини, рефлексивність... визнання легітимності множинних індивідуальних і групових цілей, що допускає множинні інтерпретації спільного блага²². Про просування модерності через вивільнення західноєвропейських інституцій від локальної, «єдиної» спільнотної рамки пише й Е. Гідденс²³, що, на його думку, мало наслідком зниження гомогенності й нарощування функціональної диференціації суспільства. За Ю. Габермасом керований плюралізм приходить на зміну доктринальній однорідності внаслідок формалізації простору публічної дискусії, що створює інституційні умови для легітимної незгоди²⁴. Б. Мур, розмірковуючи про три траєкторії модерного світу, говорить про малоімовірність демократичної модернізації без розщеплення соціальної структури на конкуруючі сили, окремо виділяючи роль самостійної міської буржуазії як передумови демократичного шляху («Без буржуазії немає демократії»²⁵).

В цілому теоретичні дослідження європейського досвіду модернізації підтверджують руйнування суспільної гомогенності як її невід'ємну ознаку. Плюралізація, вивільнення від локальних контекстів і інституціоналізація публічної дискусії, комбінуючись між собою, створюють диференційовану, конкурентну, рефлексивну конфігурацію суспільства, закладаючи умови для стійких модернізаційних зрушень.

Європейська модернізація постала не з консенсусу, а з конфлікту, множинності, втрати єдиного морального центру. Саме ця внутрішня диверсифікація зробила суспільство здатним до самопідтримування та самооновлення – ключових ознак модерності.

²¹ Ibid. P. 10.

²² Ibid. P. 5–6.

²³ Giddens A. The Consequences of Modernity. P. 21.

²⁴ Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. P. 27.

²⁵ Cited in: Young G., Leszczynski M. Revolutions: Theorists, Theory and Practice.

Саме конкурентне змагання декількох інститутів за ресурси, статус чи легітимність може розглядатися як один із ключових рушіїв модернізації. Мова йде, користуючись термінологією Й. Шумпетера²⁶, про «творче руйнування», але не в суто економічному сенсі, в якому Шумпетер його використовував, а у більш ширшому сенсі – як механізму взаємодії автономних центрів. Модернізаційні зрушення як результат змагання за легітимність між альтернативними моделями суспільства досліджені у працях М. Вебера, Ч. Тіллі, Ю. Габермаса та того ж таки Ш. Айзенштадта. Таким чином європейська модернізація може бути представлена як інституційно керований конфлікт, у якому змагання і «творче руйнування» гомогенності традиційного суспільства стає механізмом суспільного розвитку.

Втім все вищесказане стосується європейської органічної модернізаційної моделі. Якщо ж розглянути приклади наздоганяючої модернізації Японії, Південної Кореї чи Китаю, то слід зазначити, що ці країни спочатку підхопили ключові інститути й символи західної модерності як орієнтири, створивши альтернативні моделі, які мають риси західної модерності, але інший «культурний код». Наприклад, модернізація в Японії чи Кореї – це не просто «західна економічна модель», а модернізація з опертям на власну традицію, що ґрунтується на конфуціанській етиці. Китайська ж спроба модернізації, окрім традиційного конфуціанства, також частково спирається на комуністичну ідеологію.

Можна погодитись із Ш. Айзенштадтом, який стверджував, що хоча первинний імпульс прийшов із Заходу, не-західні суспільства не просто копіювали, вони селективно приймали/трансформували елементи модерності, при цьому зберігаючи свої традиційні основи²⁷. Принаймні суттєвість розбіжностей між європейською та азійськими моделями досі залишається відкритим питанням²⁸.

Тож руйнування гомогенного суспільства не є автоматичною або універсальною необхідною умовою модернізації (прикладі Японії та Китаю це наочно доводять), але в європейському випадку воно стало її фактичним механізмом. Причому підвалини цього руйнування були закладені ще в епоху Середньовіччя.

Європейське середньовічне суспільство було побудоване не як централізована система, а як мережа автономних інституцій і владних рівнів.

²⁶ Shumpeter Y. Kapitalizm, sotsializm ta demokratiia. S. 108.

²⁷ Eisenstadt S. N. Multiple modernities. P. 3.

²⁸ Schmidt V. H. How Unique is East Asian Modernity?

Саме це – багатшаровість і розподіл влади – створило простір для майбутнього розвитку модерності. Відсутність абсолютної владної монополії, коли папство, імперія, королівства, великі феодала, міста та університети боролися за владу (або її обмеження) породжувало інституційну роздробленість²⁹. Причому жорстка боротьба між церковною та світською владою в Європі призвела врешті-решт до їхньої сепаратизації, створивши принциповий прецедент автономії політики від релігії. Та й сама церква не була монолітною структурою. Різноманітні чернечі ордени пропонували різні богословські школи.

Дуже важливе значення мала також міська автономія з її власним правом, самоврядуванням, гільдіями та судами. Все це формувало політичну та економічну культуру громадянства, що пізніше стане основою модерної політичної суб'єктності.

Ще одним осередком інтелектуального плюралізму були університети, які, зародившись під патронатом католицької церкви, досить швидко створили простір автономної думки.

Реформація мала значний вплив на модернізаційні процеси у Європі. Зокрема вона виключила католицьку монополію на інтерпретацію Святого Письма, поклавши початок численним міжконфесійним диспутам. Певний релігійний плюралізм існував і в епоху Середньовіччя, втім він діяв лише в межах визнаної ортодоксії, визначеної католицькою церквою. Папський престол залишав за собою останнє слово у тлумаченні віри, не дозволяючи богословським суперечкам підірвати структурну єдність церкви³⁰. Поява широкого спектру конкуруючих інтерпретацій Слова Божого заклала основу для модернізаційного гіперплюралізму³¹, надавши західному суспільству динаміку розвитку через множинність інституцій.

Після розриву єдиного морально-релігійного центру гомогенна релігійна модель західноєвропейського суспільства перестає бути відновлюваною, запустивши самоприскорюваний плюралізм (або «super-pova», за висловом Ч. Тейлора³²), що перетворюється на стале середовище модерності.

Айзенштадт у своїй статті 1965 року зазначає, що початково Реформація аж ніяк не була модернізаційним рухом маючи на меті скоріше

вдосконалення традиційної моделі³³. На його думку Реформація не була *ініціатором* модерності, а стала її механізмом, коли злилася з певними соціальними силами, насамперед місько-буржуазним середовищем. Тобто модернізаційність Реформації зумовлена її вторинним «привласненням» соціальними групами, а не намірами її засновників.

Лютер був більше зосереджений на релігійно-моральному порядку, ніж на радикальному соціальному реформуванні. у своєму памфлеті від 1525 р. «Проти грабіжницьких та вбивчих орд селян» він прямо відмежовується від соціально-економічних повстань, акцентуючи, що Євангеліє не створює загальної власності³⁴.

Втім головним внеском Реформації в європейський модернізаційний проєкт є, безумовно, сформульований її провідниками освітній імператив, що секуляризував знання, позбавивши релігійні інституції традиційної монополії у цій сфері. Реформація зробила грамотність суспільною нормою, заклавши основи для утворення раціональної бюрократії, публічної сфери й науки, без яких модернізація є неможливою.

Саме освітній компонент Реформації став однією з найнебезпечніших загроз традиційному порядку, що значною мірою ґрунтувався на церковному контролі знання, тлумачення Святого Письма та у ширшому контексті – легітиматії істини.

Реформація, зокрема, породила культуру памфлетів, які активно друкувалися у європейських країнах (передусім у Німеччині) з перших років після виступу Лютера. Звісно ж, більшість памфлетів належала авторству саме протестантів, причому їхня кількість була настільки значною, що за влучним висловом Е. Петтеґрі, «вони створювали враження какофонії та непереборного тиску»³⁵. Так, у Лейпцигу 1524 р. друкарі протестували проти заборони на публікацію євангелістських книг та памфлетів, які користувалися шаленою популярністю, на відміну від «нікому не потрібних» католицьких трактатів³⁶.

Така полемічна активність створила вирішальний вплив на розвиток публічної сфери, простору, в якому аргумент має більшу вагу, ніж статус. Веберівський раціональний тип легітимності – ключовий елемент європейського модернізаційного

²⁹ Conte E. Legal Pluralism from History to Theory and Back: Otto von Gierke, Santi Romano, and Francesco Calasso on Medieval Institutions.

³⁰ Cushing K. G. Papal Authority and Its Limitations.

³¹ Gregory B. S. The Unintended Reformation: How a Religious Revolution Secularized Society. P. 74.

³² Taylor C. A Secular Age. PP. 299, 312.

³³ Eisenstadt S. N. Transformation of Social Political, and Cultural Orders in Modernization. P. 671.

³⁴ Luther M. Against the Robbing and Murdering Hordes of Peasants (1525). / Translation C. M. Jacobs.

³⁵ Pettegree A. Reformation and the Culture of Persuasion. P. 162.

³⁶ Ibid. P. 166.

процесу – зародився саме у протестантському середовищі. До того ж, розвиток друкарства як нового комунікаційного інструменту та перетворення знання на суспільний факт на протигагу елітарного доступу до нього у традиційному суспільстві стали важливим модернізаційним зсувом.

Переваги, які протестантська спільнота отримала від цих процесів, стали надто очевидними, щоб традиційна частина Європи продовжувала ігнорувати цей виклик. Католицький модернізаційний проєкт, сформований в рамках Контрреформації, зокрема мав на меті завадити ідеологічним конкурентам отримати тотальну перевагу у публічній сфері.

Однак, було б невірним розглядати Контрреформацію лише як реакцію на виклики з боку протестантського руху. Можна погодитися з точкою зору В. Рейнхарда, який бачив Реформацію та Контрреформацію як паралельні процеси³⁷, які відбувалися під впливом конкурентної боротьби. Прагнення відповісти на конфесійні виклики, які кожна сторона розглядала, без сумніву, як екзистенційні загрози, призвели до того, що і католики і протестанти вдалися до реформаційних дій, які, по суті, набули модернізаційного характеру.

Так, конкуренція в освітньому просторі, в якій церква брала участь передусім через орден єзуїтів, носила діалектичний характер і стала рушійною силою європейської модернізації в її освітньому компоненті. Протестантські церкви інкорпорували у свої ряди високоосвічених людей, які були схильні до релігійної рефлексії. Недоліком традиційної католицької освіти було те, що до поширення реформаційних ідей питання віри майже не були предметом широкої дискусії (якщо не брати до уваги університетські диспути), оскільки вважалися самоочевидними та такими, що не потребують додаткового обговорення. Схоластичне мислення створювало бар'єри для вільної дискусії поза визначеними догматичними рамками.

З іншого боку, протестанти конче потребували створення ефективного апарату внутрішньокофе-

сійного управління та репресивного тиску, особливо з огляду на жорстку релігійну диференціацію, що мала місце у XVI ст.³⁸. Католицька церква в цьому питанні мала певну перевагу, хоча ступінь ефективності церковного апарату є достатньо дискусійним питанням і факт запровадження інквізиції в ході контрреформаційних заходів тільки підтверджує це.

Втім, кадрова проблема була в рівній мірі характерна для обох сторін. Там, де протестанти вирішували свою проблему залученням ентузіастів та освітньою спрямованістю нових конфесій, католики були змушені вдаватися до суттєвих реформ. Створення освітньої системи, що включала в себе семінарії та єзуїтські колеґіуми, мало на меті покращити кадровий відбір та подолати характерну для тогочасної католицької церкви релігійну апатію.

Але ще більш ефективним способом вирішення інституційних проблем релігійних конфесій стала опора на державний бюрократичний апарат. Взаємовигідна співпраця зі світською владою по створенню моноконфесійного (не має значення – католицького чи протестантського) простору в рамках принципу «*Cuius regio eius religio*» сприяла посиленню політичної ідентичності та розвитку модерної держави.

Таким чином європейська Реформація, що зародилася всередині традиційного суспільства, ґрунтованого на релігійній гомогенності, з одного боку призвела до появи окремого протестантського емергенту, що почав набувати субцивілізаційних властивостей; з іншого боку, ця протестантська підсистема західної цивілізації сама стала зовнішнім викликом для її католицької частини, що одразу отримав відповідь у вигляді Контрреформації. Паралельний розвиток та взаємовплив католицької та протестантських конфесій у Європі створив основу для множинності європейської модернізації. Конкуруючи між собою та змушені шукати раціональні відповіді на екзистенційний виклик, вони заклали фундамент подальших модернізаційних перетворень.

³⁷ Reinhard W. Reformation, Counter-Reformation, and the Early Modern State a Reassessment. P. 384.

³⁸ Reinhard W. Reformation, Counter-Reformation, and the Early Modern State a Reassessment.

Reference

- Conte E. Legal Pluralism from History to Theory and Back: Otto von Gierke, Santi Romano, and Francesco Calasso on Medieval Institutions. *Law and History Review*. 2023. P. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0738248023000159>.
- Cushing K. G. Papal Authority and Its Limitations. John H. Arnold (ed.), *The Oxford Handbook of Medieval Christianity*. / ed. John H. Arnold. Oxford: Oxford Academic, 2014. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199582136.013.031>.
- Eisenstadt S. N. Multiple modernities. *Daedalus*. Winter 2000. Vol. 129. No. 1. P. 1–29.

- Eisenstadt S. N. Transformation of Social Political, and Cultural Orders in Modernization. *American Sociological Review*, 1965. 30(5). P. 659–673. DOI: <https://doi.org/10.2307/2091135>.
- Giddens A. *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press, 1990. 186 p.
- Gregory B. S. *The Unintended Reformation: How a Religious Revolution Secularized Society*. Harvard University Press, 2012. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt2jbvrn>.
- Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1989.
- Luther M. *Against the Robbing and Murdering Hordes of Peasants (1525)*. / Translation C.M. Jacobs. URL: https://www.checkluther.com/wp-content/uploads/1525-Against-the-Robbing-and-Murdering-Hordes-of-Peasants.pdf?utm_source=chatgpt.com (date of access: 20.10.2025).
- Pettegree A. *Reformation and the Culture of Persuasion*. Cambridge University Press, 2005. 237 p.
- Reinhard W. Reformation, Counter-Reformation, and the Early Modern State a Reassessment. *The Catholic Historical Review*, 1989. 75(3), P. 383–404. URL: <http://www.jstor.org/stable/25023084> (date of access: 04.11.2025).
- Schmidt V. H. How Unique is East Asian Modernity? *Asian Journal of Social Science*, 2011. 39. P. 304–331. DOI: <https://doi.org/10.1163/156853111X577596>.
- Shumpeter Y. *Kapitalizm, sotsializm ta demokratiia*. / Per. z anhl. V. Ruzhytskoho ta P. Tarashchuka. Kyiv : Osnovy, 1995. 528 s.
- Taylor C. *A Secular Age*. Harvard University Press. 2007. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvxrpz54>.
- Tilly C. *Coercion, Capital, and European States, A.D. 990–1990*. Cambridge, Mass.: Basil Blackwell, 1990. URL: <https://pages.ucsd.edu/~bslantchev/courses/ps240/06%20Domestic%20organizations%20and%20International%20Behavior/Tilly%20-%20Coercion%2C%20capital%20and%20European%20states%20%5BCh%201%2C3%2C6%5D.pdf> (date of access: 04.10.2025).
- Veber M. *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu*. Kyiv : Nash format, 2018. 216 s.
- Young G., Leszczynski M. *Revolutions: Theorists, Theory and Practice*. URL: <https://colorado.pressbooks.pub/revolution/> (date of access: 05.10.2025).